

Nataša Rupčić, dipl.oec
znanstveni novak
Ekonomski fakultet Rijeka
Ivana Filipovića 4
nrupcicliver.efri.hr

UTJECAJ SVJETSKJE TRGOVINSKE ORGANIZACIJE NA RAZVOJ ZEMALJA U RAZVOJU

1. Svjetska trgovinska organizacija-stup svjetske trgovine

Ekonomska i politička zbivanja tijekom posljednjih nekoliko stoljeća dovela su do evolucije međunarodne ekonomske razmjene koja je postala snažno uporište globalizacije svjetske ekonomije. Pod pojmom «globalizacija» podrazumijeva se jednostrana liberalistička ideologija i strategija objedinjavanja svijeta na temeljima neograničeno slobodnog tržišta³⁹. Tu globalnu strategiju danas podupiru Svjetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, manageri multinacionalnih kompanija i brojni ekonomisti.

Međunarodni gospodarski odnosi relativno su nov fenomen, a naglasak se pritom daje na činjenicu da se odvijaju u međunarodnim okvirima. Ne radi se o odnosima između poslovnih partnera, nego o odnosima koji tu razmjenu politički, društveno, institucionalno i organizacijski uvjetuju i predstavljaju okvire međunarodnoj razmjeni⁴⁰.

Međunarodni odnosi su, dakle, odnosi između institucija nacionalnih gospodarstava u smislu udruživanja ljudi s određenim ciljem. Ove institucije nastale su u trenutku kada tržišni odnosi nisu uspjeli riješiti sve probleme nastale internacionalizacijom proizvodnje.

Međunarodni ekonomski odnosi odvijaju se na nekoliko razina⁴¹. U prvom redu su to odnosi između razvijenih zemalja posebice grupacije SAD-EU-Japan koja će u 21. stoljeću voditi glavnu bitku za svjetska tržišta. Zatim su tu odnosi između

³⁹ <<http://www.klik.hr/danas/politika/200107250002084.html>> (17.10.01)

⁴⁰ Staničić, Mladen: Međunarodni gospodarski odnosi u uvjetima globalizacije; Slobodno poduzetništvo; 7/99, Zagreb, str. 67.

⁴¹ Ibd. str. 71.

multinacionalnih kompanija. Važni su i odnosi razvijenih i nerazvijenih zemalja u koje možemo ubrojiti i zemlje u tranziciji koje predstavljaju «newcomers» ili «latecomers» koji teško pronalaze nišu za svoje proizvode jer je svjetsko tržište već zasićeno proizvodima iz razvijenih zemalja. Treba istaknuti i odnose između univerzalnih, regionalnih i subregionalnih gospodarskih grupacija (poput Srednjoeuropske inicijative), ali i odnose između međunarodnih multilateralnih i drugih međunarodnih institucija. Takve institucije su Svjetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i mnoge institucije UN-a u koje je danas uključen sve veći broj zemalja.

Svjetska trgovinska organizacija (WTO) nasljednik je Općeg sporazuma o trgovini i carinama (GATT). Iako kao organizacija djeluje tek nekoliko godina, princip multilateralne trgovine koji je uspostavio GATT postoji već više od 50 godina. «Prošlih je pedeset godina došlo do iznimnog rasta svjetske trgovine. Izvoz roba rastao je po stopi od 6 posto godišnje. Ukupni obujam trgovine bio je 22 puta veći 2000. nego 1950. godine. GATT i Svjetska trgovinska organizacija pridonijeli su tako stvaranju snažnog sustava trgovine. Sustav je razvijan kroz niz multilateralnih pregovora. Prva runda bavila se najviše smanjenjem carina, dok su kasnije runde uključivale područja kao što su anti-dumping i druge necarinske mjere»⁴². U sustav su uključene i usluge koje se u okviru WTO-a tretiraju zasebnim ugovorom GATS (General Agreement on Trade in Services) pa tako i za banke, osiguravateljske kuće, tour-operatore, hotelske lance i transportne kompanije vrijede isti principi slobodnije trgovine⁴³. Trgovina i ulaganje u ideje i kreativnost također su danas obuhvaćene sporazumima koji navode kako treba štiti trgovačke marke, prava izvođača, geografska imena kojima se identificiraju proizvodi, industrijski dizajn i ostale oblike intelektualnog vlasništva. Godine 1997. sklopljen je ugovor o telekomunikacijama, a iste godine 40 je zemalja uspješno završilo pregovore o bescarinskoj trgovini proizvodima informacijske tehnologije. Godine 1998. članice WTO-a započele su proučavati trgovinska pitanja koja proizlaze iz globalne elektronske trgovine. Posljednja ministarska konferencija održala se u Dohi, država Qatar u studenom 2001. godine.

Svjetska trgovinska organizacija zajedno s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom čini trojicu međunarodnih institucija koje pokrivaju tri

⁴² <<http://www.wto.org/>> (17.10.01) PDF document The WTO in Brief, str. 2

⁴³ <<http://www.wto.org/>> (17.10.01) PDF dokument The WTO in Brief, str.4.

područja međunarodnog ekonomskog sustava: trgovinski, monetarni i financijski⁴⁴. Svjetska trgovinska organizacija danas je jedina svjetska organizacija koja se bavi pravilima trgovine na globalnoj razini⁴⁵.

WTO ističe kako je glavna uloga Svjetske trgovinske organizacije osigurati da trgovina teče što je moguće tečnije, predvidljivije i slobodnije⁴⁶. Posljedica toga je sigurnost da potrošači dobiju sigurnu dostavu i veći izbor gotovih proizvoda, dijelova i usluga koje koriste. Proizvođači u skladu s tim znaju da su strana tržišta za njih otvorena. Osnovna svrha WTO-a je poboljšati dobrobit ljudi zemalja članica. Mjerilo uspješnosti Svjetske trgovinske organizacije nije volumen svjetske trgovine ili razina smanjenja carina već upravo poboljšanje životnih uvjeta svih naroda, posebno zemalja u razvoju.

Prema aktu o osnivanju opći ciljevi i zadaci Svjetske trgovinske organizacije sažeti su u sljedeće četiri točke⁴⁷:

1. Stvaranje i provođenje multilateralnih i općeprihvaćenih pravila kojima se uređuje ponašanje svih zemalja članica u okviru provođenja nacionalnih trgovinskih politika
2. Stvaranje foruma i mjesta za buduće trgovinske pregovore o liberalizaciji i otvaranju nacionalnih tržišta
3. Formiranje međunarodne komisije za rješavanje trgovinskih sporova i razlika između zemalja članica. Snaga pravila i postupaka rješavanja sporova tako je postavljena da je za zemlje vrlo teško i skupo ignorirati preuzete obaveze i dužnosti.
4. Ustrojstvo foruma za redovito razmatranje trgovinskih politika zemalja članica

2. Problemi funkcioniranja Svjetske trgovinske organizacije

Mnoga su pitanja, predrasude i kritike vezane uz postojanje i rad Svjetske trgovinske organizacije. Neki je smatraju diktatorskim oruđem u rukama bogatih i moćnih. Mnogi smatraju da ona uništava radna mjesta, zanemaruje okoliš i razvoj⁴⁸.

⁴⁴ usporedi: Strahinja, D.: Politika I strategija međunarodne razmjene, EDT, Rijeka, 2000., str. 147.

⁴⁵ <<http://www.mvp.hr/mvprh-www/5-multi/wto/>> (18.10.01)

⁴⁶ <<http://www.wto.org/>> (17.10.01) PDF document The WTO in Brief, str. 1.

⁴⁷ Cfr. Strahinja, D.: op. cit. str. 147.

⁴⁸ <<http://www.wto.org/>> (17.10.01.) PDF document Ten Common Misunderstandings About the WTO, str. 1.

Svjetskoj trgovinskoj organizaciji zamjera se mnogo toga. Na prvom mjestu je zamjerka da WTO diktira vladinu politiku zemlje članice⁴⁹. Međutim, WTO odbacuje taj prigovor. Pravila sustava WTO-a su sporazumi koji rezultiraju iz pregovora između zemalja članica. Sporazume ratificiraju parlamenti svih zemalja članica, a odluke se donose konsenzusom.

Jedina situacija kad tijela WTO-a mogu imati direktni utjecaj na vladinu politiku su sporovi koje ona rješava. Ali i tada je presuda samo konstatacija je li vlada prekršila jedno od WTO-ovih sporazuma koje je sama prihvatila. Na taj način vlade zapravo diktiraju pravila WTO-u.

WTO-u se zamjera i da slijepo slijedi trgovinu pod svaku cijenu⁵⁰. Jedan od principa WTO-a je smanjivanje trgovinskih ograničenja i omogućavanje slobodnog protoka trgovine. Sve zemlje imaju koristi od povećane trgovine koja rezultira iz smanjenih trgovinskih barijera. Kako sniziti barijere odlučuju zemlje u pregovorima jedna s drugom. Uloga WTO-a u tom procesu je da osigura forum za liberalizaciju pregovaranja. WTO također omogućuje da se barijere postupno smanjuju kako bi se domaći proizvođači prilagodili. Osim principa slobodne trgovine, važni su i drugi kao što su princip reciprociteta, nediskriminacija, omogućavanje stabilnih, predvidljivih i transparentnih uvjeta za trgovinu.

WTO zanimaju samo komercijalni interesi koji imaju primat pred razvojem⁵¹-sljedeća je primjedba Svjetskoj trgovinskoj organizaciji. WTO se u svojoj obrani poziva na dokazivanu tezu da slobodna trgovina potiče ekonomski rast i razvoj. U tom smislu trgovina pogoduje razvoju. Međutim, ta je teza u nekim radovima ipak osporavana, odnosno ova uzročno-posljedična veza dovodi se u pitanje. Imaju li zemlje u razvoju dovoljno koristi od WTO-ovog sustava trgovine predmet je tako stalne rasprave. Međutim, sporazumi uključuju brojne klauzule za zemlje u razvoju, a one imaju i poseban tretman koji uključuje i izuzeće od primjene pojedinih klauzula. Vladama zemalja u razvoju odobrava se i primjena subvencija za pojedinu proizvodnju.

Mnogi tvrde da WTO uništava radna mjesta i povećava jaz između bogatih i siromašnih⁵². WTO objašnjava kako slobodna i stabilna trgovina potiče ekonomski rast. Na taj način stvara radna mjesta i može pomoći u smanjenju siromaštva.

⁴⁹ <<http://www.wto.org/>> (17.10.01.) PDF document Ten Common Misunderstandings About the WTO, str. 2.

⁵⁰ Ibid. str.3.

⁵¹ ibd. str. 4.

Radnici zaposleni u izvoznom sektoru također imaju veće plaće i sigurnija radna mjesta. Međutim, proizvođači i radnici koji su ranije bili zaštićeni, smanjivanjem trgovinskih barijera moraju se suočiti s konkurencijom. Neki se brže prilagode i opstaju, neki ne. U prilagođavanju može pomoći efektivna politika prilagođavanja koju provodi vlada. Upravo zbog potrebe prilagođavanja, WTO proces liberalizacije provodi postupno, omogućujući zemljama da učine potrebne prilagodbe. Isto tako, liberalizacija u WTO-u rezultat je pregovora. Ako zemlja smatra da ne može provesti proces prilagodbe, ona ne otvara određeni sektor slobodnom tržištu.

Uvoz iz zemalja s jeftinijom radnom snagom čest je razlog prosvjeda. Međutim, protekcionizam kao alternativa slobodnoj trgovini je skuplji jer povećava troškove i uzrokuje neefikasnost. Prema zanimljivoj računici WTO-a, nametanje carina od 30% na uvoz iz zemalja u razvoju zapravo **smanjuje** cijenu nekvalificiranog rada za 1% a i kvalificiranog rada za 5%⁵³.

Mnogi navode i da su male zemlje bespomoćne u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji⁵⁴. Međutim, WTO navodi da upravo ona povećava njihovu pregovaračku moć, koja bi bez organizacije bila slabija. Razlog je u tome da su svi sporazumi rezultat multilateralnih pregovora i vrijede za sve jednako. Male zemlje bile bi bespomoćne djelovati protiv svojih snažnijih trgovačkih partnera.

U vezi s ovom je i primjedba da male zemlje nemaju izbora nego priključiti se Svjetskoj trgovinskoj organizaciji⁵⁵. Međutim, mnoge zemlje smatraju da im je isplativije priključiti se organizaciji jer tada dobivaju sve beneficije koje ostale članice WTO-a daju jedna drugoj. Alternativa bi bilo bilateralno pregovaranje, međutim ono zahtijeva veća sredstva koja najčešće nedostaju maloj zemlji. Najčešće je pozicija male zemlje slabija u takvim bilateralnim pregovorima. Dolaskom u WTO, mala zemlja može također formirati udruženja s drugim zemljama koje imaju slične interese.

Neki smatraju da je WTO samo oruđe u rukama snažnog lobija⁵⁶. Međutim, najčešće je upravo obrnuto jer vlada može lakše odbaciti pritisak pojedinih interesnih grupa pod izgovorom da mora prihvatiti pravila WTO-a koji su u interesu zemlje kao cjeline.

⁵² Ibid. str. 7.

⁵³ ibd.

⁵⁴ ibd. str. 8.

⁵⁵ Ibid. str. 9.

⁵⁶ Ibid.

Primjedba da je WTO nedemokratska organizacija⁵⁷ formalno ne stoji jer se većina odluka donosi konsenzusom. Međutim, nemaju sve zemlje istu pregovaračku moć. Pravilo konsenzusa znači da svaka zemlja ima pravo glasa. Ipak, često se neku zemlju nagovara na prihvaćanje pojedine odluke i zauzvrat joj se nudi neki ustupak.

WTO prema nekim kritikama diktira odredbe o sigurnosti hrane, ljudskom zdravlju i sigurnosti, pri tom se rukovodeći samo komercijalnim interesima⁵⁸. Međutim, formalno sporazume donose zemlje članice i one odražavaju njihove interese. Posebne klauzule u ugovorima omogućuju vladama poduzimanje akcija u svrhu zaštite ljudi, životinja i biljaka. Ipak, pri odobravanju takvih klauzula treba biti oprezan da ih vlade ne bi koristile kao izgovor za zaštitu domaće proizvodnje.

Također, smatra se da WTO uzima komercijalne interese kao prioritet nad zaštitom okoliša⁵⁹. Svjetska trgovinska organizacije brani se činjenicom kako preambula Marakeškog ugovora o osnivanju organizacije sadrži i odredbu o optimalnoj upotrebi svjetskih resursa, održivom razvoju i zaštiti okoliša. Između ostalih odredbi posebno se odobrava zemljama da poduzmu mjere kako bi se zaštitio ljudski, životinjski ili biljni život i neobnovljivi prirodni resursi. Organizacija, međutim, također navodi da posao WTO-a nije da utvrđuje međunarodna pravila za zaštitu okoliša. To je zadatak agencija i konvencija o okolišu.

Prigovori radu Svjetske trgovinske organizacije mogli su se najbolje vidjeti na zasjedanju održanom 29.11. 1999. godine u Seattlu kad su organizirani brojni prosvjedi. Na zasjedanju se raspravljalo prvenstveno o uklanjanju prepreka vanjskotrgovinskoj razmjeni između zemalja članica. No, djelatnost organizacije kritiziralo je niz ekoloških udruga, ali i brojni sindikati⁶⁰. Zahtijevali su da organizacija u svoju strukturu uklopi više ekoloških elemenata. Prosvjedi su također bili usmjereni protiv sve veće dominacije multinacionalnih kompanija u svjetskoj trgovini. Mnogi analitičari primijetili su da svjetska ekonomija sve više poprima karakteristike kasina u kojem se krupni svjetski kapitalisti kockaju sa sudbinama naroda, država i nacionalnih ekonomija⁶¹. Pogoršava se kriza dugova zemalja u razvoju čiji su dugovi prešli iznos od 2.200 milijardi dolara, što iznosi oko 40 posto njihovog ukupnog GDP-

⁵⁷ ibd. str. 10.

⁵⁸ Ibid. str. 6.

⁵⁹ Ibid. str. 5.

⁶⁰ <<http://www.voa.gov/misc/croatia/wto1129.html>> (19.10.01.)

⁶¹ <<http://www.reportermagazin.com/rep105/0004.htm>> (18.10.01.)

a. Kreditnim aranžmanima ove zemlje se dodatno osiromašuju, jer se svako restrukturiranje starih dugova pretvara u nove kredite i novo zaduživanje. Najsiromašnije zemlje platile su tako u posljednjih dvadesetak godina na svaki dolar glavnice devet dolara kamata. Zato su sve glasnjiji naponi da se tim zemljama otpišu dugovi jer je njihovo vraćanje nerealno očekivati.

Pred Svjetskom trgovinskom organizacijom stoje mnogi izazovi u smislu olakšavanja trgovine, ali i smanjivanja jaza između bogatih i siromašnih. Novi koraci u tom smjeru poduzeti su na novoj Ministarskoj konferenciji koja se održala u Dohi, država Qatar od 9.-13. studenog 2001.

3. Integracija zemalja u razvoju u multilateralni trgovinski sustav

Jedan od podsustava međunarodnog ekonomskog sustava je i sustav sjever-jug, zasnovan na odnosima između razvijenih zemalja i zemalja Trećeg svijeta koji čine manje razvijene zemlje Afrike, Azije i Latinske Amerike⁴⁹. Za ove zemlje osnovno je pitanje kako se integrirati u međunarodni ekonomski sustav, a posebno u svjetske trgovinske tokove. Kod ovih zemalja uz investicijsku i financijsku, postoji i trgovinska ovisnost koja se ogleda kroz uvjetovanost rasta GNP-a nerazvijenih, trgovinom s razvijenim zemljama. Postoje razne klasifikacije zemalja po kriterijima razvijenosti pa se među nerazvijene zemlje ubrajaju i zemlje u tranziciji.

Da bi ostvarile svoj cilj uključivanja u svjetske trgovinske tokove, mnoge zemlje u razvoju postale su članice Svjetske trgovinske organizacije. Tako je od preko 144 zemalja članica njih oko 100 u razvoju ili preko tri četvrtine. Očekuje se da ove zemlje imaju značajniju ulogu u Svjetskoj trgovinske organizacije zbog svoje brojnosti.

Sam multilateralni trgovinski sustav se dramatično izmijenio od Urugvajске runde. Do tada, zemlje u razvoju gotovo da i nisu sudjelovale u pregovorima. Većina ih nije bila ni član GATT-a, nego su bile pasivni članovi multilateralnog trgovinskog sustava. Mnoge zemlje u razvoju sad su aktivne članice od kojih se očekuje da rade ustupke, ali imaju i pravo na neke zahtjeve⁵⁰. Obzirom da čine veliku većinu članstva WTO-a, njihovi zahtjevi ne mogu se ignorirati. Zemlje u razvoju mogu blokirati početak nove runde pregovaranja, ali su ipak svjesne da svoje trgovinske i razvojne

⁴⁹ Strahinja, D.: ibd. str. 16.

⁵⁰ <http://www.wto.org/english/news_e/spmm_e/spmm60_e.htm> (15.10.2001.)

ciljeve mogu efikasno ostvariti samo kroz nove runde pregovaranja. Za zemlje u razvoju posebno je značajno pitanje poljoprivrede. U tom području od razvijenih zemalja traže radikalne reforme. Ovo uključuje eventualno ukidanje izvoznih premija i drugih oblika subvencija, smanjenje domaće potpore i značajno poboljšanje u pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda. Poljoprivredne premije porasle su od

Urugvajske runde i u dolarima premije zemalja OECD-a jednake su GNP-u svih afričkih zemalja.

Drugo pitanje posebno važno za zemlje u razvoju su carine na industrijske proizvode. Razvijene zemlje i dalje imaju visoke carine posebno na tekstil, odjeću i kožu. Osim toga, imaju više carine na gotove proizvode nego na sirovine što otežava proces industrijalizacije zemalja u razvoju.

Radi lakše prilagodbe trgovinskom sustavu za zemlje u razvoju vrijede posebne klauzule, npr.⁵¹: duže vrijeme za primjenu sporazuma, mjere za povećanje trgovinskih prilika za ove zemlje, klauzule koje nalažu svim članicama da štite interese zemalja u razvoju, pomoć u izgradnji infrastrukture, rješavanje sporova... WTO uzima u obzir interese ovih zemalja na brojne načine. Komisija za trgovinu i razvoj bavi se područjima kao što su: provjera provedbe klauzula za zemlje u razvoju, smjernice za tehničku kooperaciju itd⁵². Tehnička kooperacija je područje rada koje se odnosi isključivo na pomoć zemljama u razvoju i tranziciji. Cilj je pomoći zemljama da izgrade potrebne institucije i obuče osoblje. WTO organizira godišnje oko 100 misija tehničke kooperacije u zemljama u razvoju. Za vladine dužnosnike tečajevi se održavaju u Ženevi. Regionalni seminari održavaju se u svim zemljama s naglaskom na afričke zemlje. Referentni centri postavljeni su u glavnim gradovima najnerazvijenijih zemalja kako bi ih na taj način kompjuterizirali i omogućili pristup Internetu te im tako na raspolaganju stajali službeni dokumenti i baza podataka WTO-a.

Međutim, za zemlje u razvoju i dalje postoje problemi pri njihovoj integraciji u svjetski trgovinski sustav. O tom najbolje govore podaci da najnerazvijenije zemlje čine 20% svjetske populacije, ali tek 0,03% trgovinskih tokova⁵³. Iako zemlje u razvoju čine tri četvrtine članstva WTO-a i svojim glasom mogu utjecati na ishod

⁵¹ <http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr04_e.htm> (15.10.2001.)

⁵² <http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/dev0_e.htm> (15.10.2001.)

⁵³ <<http://www.foreignpolicy-infocus.org/briefs/vol3/v3n37wto.html>> (15.10.2001.)

trgovinskih pregovora, to nikad nisu iskoristile u svoju korist. Većina ovih zemalja ekonomski je ovisno o SAD-u, Europskoj Uniji ili Japanu u smislu izvoza, uvoza, pomoći itd. Svaka opstrukcija konsenzusa mogla bi tako ugroziti perspektive zemalja u razvoju. Zemlje u razvoju imaju također manje ljudskih i tehničkih resursa. Mnoge ne mogu prisustvovati na 40-50 sastanaka tjedno u Ženevi. Zbog toga često pregovorima pristupaju manje pripremljene. U rješavanju sporova također je potrebno osigurati velika sredstva i pravnu ekspertizu koju ove zemlje često nemaju.

Za rad Svjetske trgovinske organizacije poseban je problem dominacija SAD-a. SAD promoviraju princip slobodne trgovine samo u sektorima koji pogoduju američkom gospodarstvu. U ostalim sektorima vlada protekcionizam, primjerice za tekstil. Umjesto promoviranja koristi za sve, SAD često brinu samo o ekspanziji vlastitih tržišta. Promoviraju liberalizaciju koja marginalizira razvojne potrebe siromašnih. Izvoz zemalja u razvoju suočava se s ograničenim pristupom tržištu. Carinska zaštita tako sprječava zemlje u razvoju u izvozu proizvoda kao što su odjeća, obuća, cigarete, govedina ili proizvodi od drva.

SAD su svoju politiku neznatno prilagodile zahtjevima sporazuma. Sporazum tako institucionalizira premije američkim agro-izvoznicima dok istovremeno zabranjuje vladama zemalja u razvoju uvođenje sličnih mjera. Poljoprivredna politika WTO-a pod dominacijom SAD-a neće zadovoljiti potrebe za hranom rastuće svjetske populacije. Ova politika promovira dostupnost hrane trgovinom, a onemogućuje zemljama da razvijaju poljoprivrednu proizvodnju dovoljnu za vlastite potrebe. Većini zemalja u razvoju nedostaje stranih valuta za kupnju hrane unatoč niskim cijenama i raspoloživosti tih proizvoda na tržištu.

SAD također predlažu niz mjera za povećanje tržišta za američku robu, usluge i investicije. Kontroverznim sporazumom o investicijama nastoje ostvariti da korporacije koje posluju u svim zemljama imaju ista prava i tretman kao i nacionalna poduzeća. Mala i srednja poduzeća u zemljama u razvoju neće se moći oduprijeti takvoj konkurenciji što će dovesti do uništenja domaće privrede najsiromašnijih.

WTO bi kao svoj prioritet trebala postaviti razvojne potrebe svojih članica. Domaće tržište trebalo bi biti glavni stimulans rasta. Resurse treba racionalno koristiti i provoditi strategiju održivog razvoja. Zemlje trebaju moći same odlučiti o vrsti stranih investicija. Trebaju također biti u mogućnosti odlučivati o carinskim stopama i drugim trgovinskim ograničenjima za zaštitu svoje industrije kako to čine razvijene zemlje. Sve zemlje trebaju imati na raspolaganju tehničku ekspertizu i ljudske resurse kako bi

sudjelovali u multilateralnim pregovorima. Odlučivanje treba uključiti sve članice. Umjesto toga «četvorka»- SAD, EU, Kanada i Japan odlučuje u ime drugih. 280 milijardi dolara godišnjih subvencija koje razvijene zemlje izdvajaju za poljoprivrednu proizvodnju treba svesti na iznos koji izdvajaju zemlje u razvoju. U protivnom, zemljama u razvoju treba dopustiti povećanje subvencija i carina. Ako WTO nastavi s procesom liberalizacije, liberalizirati treba i zaštićene američke sektore kako bi se stvorilo izvozno tržište za zemlje u razvoju. Iako primjena subvencija donosi i neke neefikasnosti i prema nekim studijama čak i smanjuje plaće u zemljama koje ih uvode, nezaštićena i tehnološki inferiornija proizvodnja u zemljama u razvoju ne može se dugoročno oduprijeti uvozu posebno iz zemalja gdje je ta proizvodnja subvencionirana. Ipak, ako im ta mogućnost stoji na raspolaganju, zemlje u razvoju često nemaju dovoljno financijskih sredstava za financiranje svojih izvoznih sektora.

4. Hrvatska u svjetskim trgovinskim tokovima

Hrvatska je raspadom bivše Jugoslavije prešla s planske privrede na tržišnu ekonomiju. To je dovelo do restrukturiranja gospodarstva, ali i niza drugih promjena kojima se Hrvatska nastoji uključiti u svjetske trgovinske i regionalne integracije.

Mnogi nezavisni ekonomisti ističu da stabilizacija cijena u sklopu Programa stabilizacije nije donijela očekivane rezultate. Restrukturiranje privrede nije povećalo učinkovitost i konkurentnost privrede, što je posljedica grešaka u procesu privatizacije, nedovoljnog priliva novih investicija, ali i bržeg rasta domaće potrošnje od rasta BDP-a. Nezaposlenost je dosegla jednu od najviših stopa u usporedbi s ostalim ex-socijalističkim zemljama. Ali, najbolji pokazatelj gospodarskih kretanja predstavljaju tendencije u ekonomskoj razmjeni s inozemstvom, kao i njihov sintetički pokazatelj - saldo tekućeg računa u platnoj bilanci. Saldo platne bilance 1994. godine bio je pozitivan i iznosio je oko 5,4% BDP-a. Otada je saldo negativan, a 1997. godine iznosio je čak 12,6% BDP-a⁵⁵. Uravnoteženje platne bilance postignuto je ponovnim zaduživanjem u inozemstvu. Ovi pokazatelji ukazuju da je došlo do poremećaja u ekonomskoj razmjeni s inozemstvom. Iako u razmjeni Hrvatska bilježi pozitivan saldo razmjene usluga, deficiti robne razmjene rasli su neusporedivo brže

⁵⁵ Nikić, G.: Promjene u strukturi ekonomske razmjene Hrvatske s inozemstvom u razdoblju stabilnosti cijena 1994-1998. kao indikator promjena izvozne konkurentnosti; Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb, 49., 1999.; str. 375.

od suficita razmjene usluga. Posljedica toga je povećanje ukupnog deficita u platnoj bilanci. Stope rasta uvoza bile su daleko više od stopa rasta izvoza pa je pokrivenost uvoza izvozom tek oko 50%. Izvoz roba je sredinom devedesetih bio stagnantan, dok je uvoz rastao po stopi od oko 20% godišnje⁵⁶. Rast deficita platne bilance nije bio u funkciji rasta investicija, nego domaće potrošnje.

Dolazi i do promjene regionalne strukture izvoza. Opada izvoz u razvijene zemlje EU, a raste izvoz u zemlje u razvoju, posebno u Bosnu i Hercegovinu. Može se uočiti pad konkurentnosti na tržištima razvijenih zemalja i slabljenje izvoznog potencijala Hrvatske. Mjereno BDP-om per capita Hrvatska spada među razvijenije postsocijalističke zemlje. Hrvatska je imala prednosti u usporedbi s tim zemljama na početku tranzicijskog procesa, zbog prethodno većeg stupnja otvorenosti i samostalnosti poduzeća. Izvoz per capita u 1998. godini bio je u Hrvatskoj gotovo tri puta manji nego u Češkoj, dva puta manji nego u Mađarskoj i Slovačkoj, a jedino nešto veći nego u Poljskoj. Iako je vanjski dug Hrvatske, mjereno udjelom u BDP-u, uz Poljsku najniži među promatranim zemljama, odnos vanjskog duga i izvoza je najnepovoljniji. Zato se problemi servisiranja vanjskog duga mogu javiti prije nego u drugim zemljama.

Politici tečaja pripada važno mjesto u objašnjavanju kretanja ekonomske razmjene s inozemstvom. Nakon uspješno provedenog stabiliziranja cijena krajem 1993. godine, pitanje precijenjenosti domaće valute postalo je jednim od najznačajnijih pitanja ekonomske politike. Privrednici su upozoravali na pad izvozne konkurentnosti zbog precijenjenosti domaće valute, dok su nosioci ekonomske politike tvrdili da je tečaj ravnotežan i da se izvoznici moraju restrukturirati i prilagoditi tako formiranom tečaju. Deprecijacija domaće valute ipak je neizbježna. Međutim, ona će izazvati nove troškove prilagođavanja. Privreda je u razdoblju precijenjenosti postala manje izvozno orijentirana, a više uvozno ovisna, a i dodatno se zaduživala valutnom klauzulom. Pozitivni učinci deprecijacije na izvoznju strani bit će u većoj ili manjoj mjeri poništeni rastom troškova uvoza ili tereta otplate dugova. Ali, novi cjenovni mehanizmi otvorit će prostor novom restrukturiranju koje bi trebalo imati izvoznu orijentaciju.

⁵⁶ Usporedbe radi, Češka je u istom razdoblju povećala izvoz za 26%, Mađarska za čak 60,1%, a Poljska za 34,5%. Slovački izvoz bio je također stagnantan, ali je per capita bio gotovo dvostruko viši nego u Hrvatskoj.

Najnoviji podaci ukazuju da će hrvatska poduzeća zbog pada domaćih narudžbi i izvoznih poslova najvjerojatnije ući u novu stagnaciju⁵⁷. Recesija će pogoditi tekstilnu industriju, proizvodnju kože i obuće, prehrambenu i drvnu industriju. Procjenjuje se i da će i bruto-proizvod, nakon što je u prvom tromjesečju povećan po stopi od 4,5%, a u drugom tromjesečju čak za 4,7% do kraja godine biti stagnantan ili imati minimalan rast u iznosu od 1 posto. Ta stagnacija najsnažnije će se iskazati u smanjenim narudžbama za izvoz, a nastupit će i usporavanje uvoza.

Republika Hrvatska započela je pripreme za pristup GATT-u 1993. godine, kada je i službeno dobila status promatrača. Najprije je bilo potrebno u tajništvo GATT-a dostaviti Memorandum o vanjskotrgovačkom sustavu Republike Hrvatske prema smjernicama GATT-a⁵⁸. Nakon toga članice su poslale veliki broj dodatnih pitanja. Najviše pitanja odnosilo se i na količinska ograničenja uvoza jer su suprotna pravilima GATT-a. Znatno broj pitanja odnosio se na posebne pristojbe pri uvozu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (tzv. prelevmane), ulogu sustava robnih zaliha, a postavljena su i pitanja o carinskom, deviznom i poreznom sustavu itd. Nakon što su Tajništvu dostavljeni odgovori uslijedio je novi krug pitanja, a onda i multilateralni pregovori. Pregovori su tekli i na bilateralnoj razini.

Nakon 6 formalnih sjednica Radne skupine, 4 neformalne sjednice, te 20 krugova bilateralnih pregovora s 19 članica WTO-a: SAD-om, Europskom komisijom, Japanom, Mađarskom, Češkom, Slovačkom, Poljskom i drugim zemljama Republika Hrvatska primljena je nakon gotovo 7 godina u Svjetsku trgovinsku organizaciju. Ratifikacijom Protokola o pristupanju RH Marakeškom ugovoru o osnivanju WTO-a, Hrvatska je 30. studenog 2000. godine postala 140. punopravna članica ove gospodarske organizacije⁵⁹. Zajedno s Hrvatskom isti dan u punopravno članstvo primljena je i Albanija⁶⁰. U postupku primitka, Hrvatska je uskladila svoje zakonodavstvo s pravilima WTO-a, liberalizirala je tržište usluga i značajno snizila carinske stope za uvoz poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Odmah po primitku, prosječna carinska stopa za poljoprivredne proizvode snižena je s 33,7% na 25%, dok je za industrijske proizvode prosječna stopa od 9,7% snižena na 6,5%. Nakon prijelaznog razdoblja od 7 godina, prosječna carinska stopa za poljoprivredne proizvode iznosit će 16,4%, odnosno 15,5% ako se u te proizvode uključe riba i riblji

⁵⁷ Jakovljević, I: Hrvatska ponovo u recesiji; Novi list, 8. studenog, 2001. str. 6. (prema Privrednom vjesniku)

⁵⁸ Spevec, O.: ibd. str. 77.

⁵⁹ <<http://www.mvp.hr/mvprh-www/5-multi/wto/>> (15.10. 2001.)

proizvodi. Za industrijske proizvode prijelazno razdoblje iznosi 5 godina, a 1. siječnja 2005. godine prosječna carinska stopa trebala bi doseći razinu od 5,34%. Uz to do početka 2003. godine Hrvatska mora ukinuti monopol HT-a u fiksnoj mreži, olakšati otvaranje stranih banaka i osiguravajućih kompanija itd⁶¹.

Od 1. siječnja 2002. godine Hrvatska će oko 80% svoje trgovinske razmjene obavljati po režimu slobodne trgovine. S tim datumom na snagu će stupiti privremeni trgovinski dio sporazuma s EU kojim Hrvatska u cijelosti ukida carine na uvoz proizvoda koji čine 75% vrijednosti uvoza iz EU. Sve carine na uvoz robe podrijetlom iz EU bit će smanjene na 70% osnovne (dotadašnje) carine, dok će neke carine biti potpuno ukinute, npr. carine na automobile uvezene iz zemalja EU. Od 1. siječnja 2003. godine taj će iznos biti sveden na 50% osnovne carine, godinu kasnije na 40%, 2005. na 30%, 2006. na 15%, dok bi 2007. došlo do ukidanja svih preostalih carina. Hrvatska izražava spremnost da svoje carine u trgovini s EU snizi i brže od predviđenog ako to dopusti opća gospodarska situacija⁶².

Započet će i liberalizacija u trgovini sa Slovačkom, Poljskom i Češkom potpisivanjem ugovora o slobodnoj trgovini s tim zemljama. Na hrvatskim je tvrtkama da pokušaju iskoristiti slobodan pristup tim tržištima, dok će se u zemlji suočiti s puno većom konkurencijom jer će Hrvatska također u potpunosti liberalizirati uvoz svih industrijskih proizvoda iz tih zemalja, osim grupa proizvoda za koje je postupna liberalizacija tržišta bilateralno dogovorena sa svakom zemljom. To znači da će se iz tih zemalja bez plaćanja carine moći uvesti npr. automobil, ali i proizvodi svih multinacionalnih kompanija koje su u njima stacionirane, osim prehrambenih proizvoda. Da bi Hrvatska postala članicom CEFTA-e potrebno je bilo ispuniti dva uvjeta: članstvo u WTO-u i pridruženo članstvo Europskoj Uniji. Međutim, to ne znači da Hrvatska odmah može postati članicom te grupacije jer je potrebno obaviti i bilateralne trgovinske pregovore sa svakom zemljom⁶³.

Najveća promjena koju očekuju poduzetnici je izvjesno sniženje cijena u plasmanu na domaće tržište, ali to će se na drugoj strani nadomjestiti i nižim cijenama uvoznog repromaterijala. Iako će doći do sudara s inozemnom konkurencijom to će potaknuti proizvođače na postizanje viših standarda u kvaliteti proizvoda. Proces prilagodbe neće biti lagan zbog nepovoljnog uvjeta na domaćem

⁶⁰ <http://www.wto.org/english/news_e/news00_e/gcounc_e.htm> (15.10.2001.)

⁶¹ <<http://www.hsp1861.hr/vijesti/200720ivja.htm>> (15.10.2001.)

⁶² Šantić, D.: Gospodarski prosperitet neće doći ni brzo ni lako; Poslovni Novi list, broj 183., 7. studeni 2001.

tržištu - prvenstveno stope PDV-a i izrazito visoke cijene kapitala. Osim toga, državna pomoć pojedinim sektorima nadzirat će se prema jasnim kriterijima EU. Mijenjat će se cijela struktura i način odobravanja državnih potpora iz proračuna, a doći će i do promjena u odobravanju državnih jamstava. Jedino će subvencije u poljoprivredi neko vrijeme ostati po starom.

U svim područjima potpore će se dodjeljivati temeljem konkretnih projekata, npr. za pojedina istraživanja, tehnološka unaprjeđenja pa će sve tvrtke moći konkurirati za sredstva državnog proračuna. Očekuje se donošenje novog Zakona o državnim potporama, a davanje potpora nadzirat će Europska komisija. Efekti novog sustava sistematizacije očekuju se sljedeće godine dok je rok za potpuno prilagodbu 2006. godina, što je i rok do kojeg bi Hrvatska trebala biti spremna za konačni ulazak u EU.

Od 9. do 13. studenoga 2001. izaslanstvo hrvatske Vlade sudjelovalo je i na ministarskoj konferenciji WTO-a u Dohi. Na njoj je započela nova runda multilateralnih pregovora. Razvijene zemlje zainteresirane su za daljnju liberalizaciju trgovine poljoprivrednim proizvodima i uslugama dok se nerazvijene zemlje tome protive. Za Hrvatsku će to značiti da će morati mijenjati uvjete pod kojima je postala članica WTO-a pa će prije svega morati skratiti rok za prilagodbu domaće poljoprivrede prije nego u potpunosti otvori tržište.

Velika većina zemalja svijeta danas je u aktivnom članstvu WTO-a. Na pitanje zašto se učlaniti u WTO može se odgovoriti protupitanjem: je li uopće moguća alternativa posebno zemljama poput Hrvatske koja više od 60% svog društvenog proizvoda ostvaruje u vanjskotrgovinskoj razmjeni. S druge strane preko 80% međunarodne razmjene obavlja se između članica WTO-a, a novim prijemom Kine taj postotak bit će i veći. Biti izvan tog sustava značilo bi cjelokupni izvoz prepustiti slučaju i dobroj volji svakog vanjskotrgovačkog partnera koji našoj robi može, ali i ne mora omogućiti pristup tržištu na način koji se automatski jamči svakoj članici WTO-a. Razlog za članstvo u WTO-u je i mogućnost privlačenja stranih ulaganja. Strane investitore ne privlači netransparentni gospodarski sustav, njegova nepreglednost i neusporedivost.

Članstvo u WTO-u jedan je i od uvjeta za ulazak u europske integracijske procese, posebno u Europsku Uniju i CEFTA-u. Neprihvatanje pravila WTO-a

⁶³ Klanac, M.: Trgovina bez carine, osim na hranu; Novi list; 2. studenog, 2001.

značilo bi gospodarsku izolaciju. Međutim za ulazak u EU nužno je da Hrvatska nekoliko puta uveća svoj društveni proizvod. Unija se razvija po stopi od 2,5% godišnje. Vladina predviđanja od 5% godišnje, što iako preoptimistično za recesijsko okruženje u kojem egzistira Hrvatska znači da bi nam trebalo 35 godina da postignemo 60% Unijinog prosjeka s obzirom da je proizvod p.c. četiri puta manji od prosjeka EU⁶⁴. Objavljena *Strategija* planira podvostručenje društvenog proizvoda što je uz sadašnju politiku malo izgledno. Realno gledajući Hrvatska u dogledno vrijeme neće ući u Uniju. Akcelerator rasta može biti samo mnogo puta u praksi potvrđena ideja regionalne ekonomske integracije. Hrvatska se mora regionalno ekonomski povezati sa zemljama slične ekonomske situacije. Budući da je Hrvatska realtivno razvijena zemlja istočne regije, integracija bi joj omogućila ostvarivanje efekata ekonomije obujma na milijunskom tržištu uz zapošljavanje privrednih kapaciteta. Jedino na taj način Hrvatska bi realno mogla prevladati nezaposlenost, zaustaviti iseljavanje i akcelerirati izvoz koji je jedini način povećavanja društvenog proizvoda. Uz dobro pozicioniranu strategiju i odgovarajuće ekonomske instrumente Hrvatska bi mogla doseći razinu društvenog proizvoda prosjeka EU koja se ne protivi ulasku u Uniju gospodarski i kulturno sličnih zemalja s riješenim strukturalnim promjenama. U protivnom članstvo se svodi na odobravanje subvencija i pomoći manje razvijenima.

Regionalni ugovori i sporazumi na svjetskoj razini vrlo su rašireni. Samo pet od ukupno 144 zemalja članica WTO-a nije potpisalo nikakav regionalni ugovor, ali i one o tome pregovaraju. «Na snazi su 243 regionalna trgovinska sporazuma, od kojih je 197 ugovora o slobodnoj trgovini ili carinskoj uniji, a procjenjuje se da će do 2007. godine na snagu stupiti još 87 regionalnih trgovinskih sporazuma.»⁶⁵. Oko polovice svjetske trgovine danas se odvija putem različitih regionalnih ugovora trgovanja. Zbog toga je u Zagrebu u lipnju ove godine održana Ministarska konferencija WTO-a za srednju i jugoistočnu Europu na kojoj je izneseno mišljenje da su regionalni trgovinski sporazumi diskriminirajući za sve zemlje osim za potpisnice ugovora. Regionalni ugovori tako se smatraju smetnjom pri rušenju trgovinskih barijera. Regionalni trgovinski sporazumi dopušteni su unutar WTO-a, ali uz određene uvjete. Generalni direktor WTO-a ipak je mišljenja da je regionalizam kompatibilan s multilateralim trgovinskim sustavom.

⁶⁴ Horvat, B.: Da li će Hrvatska ući u Europsku Uniju; Ekonomska politika Hrvatske u 2002., IX tradicionalno savjetovanje Opatija 2001., zbornik radova, str. 122.

⁶⁵ <<http://www.vecrni-list.hr/POSLOVNI/2020/06/19/Pages/nekonkurentne.html> > (22.06.2002.9

Regionalizam je posebno zastupljen u Europi, naročito Istočnoj. Regionalni ugovori tako su npr. temelj češke ekonomije koja oko 80% svoje vanjske trgovine pokriva ugovorima o slobodnoj trgovini. Za zemlje Istočne Europe regionalni trgovinski sporazumi važni su ne samo za liberalizaciju nego i jačanje trgovine. Razlog leži u činjenici da mali broj tvrtki iz tranzicijskih zemalja može biti konkurentan na svjetskom tržištu, ali se može nositi s konkurentima iz gospodarski slično (ne)razvijenih zemalja.

Hrvatska je uključena u regionalne ugovore o slobodnoj trgovini, pa danas slobodno trguje s 28 zemalja. Međutim, prave izvozničke apetite Hrvatska ima prema tradicionalnim tržištima Srbije, Crne Gore i Makedonije s kojima se gospodarski odnosi tek normaliziraju. Veći izvoz u te zemlje Hrvatska bi najlakše ostvarila ulaskom tih zemalja u WTO. S Makedonijom je već sklopljen sporazum o slobodnoj trgovini, a sličan proces pregovaranja u tijeku je i s Jugoslavijom. Međutim, taj sporazum ipak neće riješiti primjerice problem uvoza naftnih derivata, pa Hrvatska Jugoslaviji i Makedoniji nudi pomoć za ulazak u WTO, čime bi se ovakva vanjskotrgovinska pitanja automatski riješila.

5. Zaključak

Svjetska trgovinska organizacija nasljednik je Općeg sporazuma o trgovini i carinama. Kao organizacija djeluje tek nekoliko godina, ali princip multilateralne trgovine postoji već pedesetak godina. Zajedno s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom čini trojicu međunarodnih institucija koje pokrivaju trgovinski, monetarni i financijski sustav. WTO je jedina svjetska organizacija koja se bavi pravilima trgovine na globalnoj razini.

Glavna uloga Svjetske trgovinske organizacije je osigurati da trgovina teče što je moguće intenzivnije, predvidljivije i slobodnije. Ona predstavlja forum i mjesto za buduće trgovinske pregovore o liberalizaciji i otvaranju nacionalnih tržišta. Djeluje i kao međunarodni arbitar za rješavanje trgovinskih sporova i razlika između zemalja članica.

Brojni su prigovori radu Svjetske trgovinske organizacije. Zamjera joj se da diktira vladinu politiku zemlje članice, da slijedi trgovinu pod svaku cijenu i stavlja komercijalne interese ispred razvojnih ciljeva, uništava radna mjesta i povećava jaz između bogatih i siromašnih i predstavlja oruđe u rukama snažnog lobija.

Male zemlje i zemlje u razvoju nastoje se uključiti u rad Svjetske trgovinske organizacije i na taj način u svjetske trgovinske tokove kako bi ostvarile svoje razvojne ciljeve. Njihova gospodarstva često ne mogu parirati razvijenim ekonomijama pa za njih vrijede posebne klauzule WTO-a u smislu dužeg vremena za primjenu sporazuma, mjera za povećanje trgovinskih prilika za ove zemlje, klauzule koje nalažu svim članicama da štite interese zemalja u razvoju, pomoć u izgradnji infrastrukture, rješavanju sporova itd. Međutim i dalje postoje problemi pri njihovoj integraciji u svjetski trgovinski sustav. Poseban su problem premije i subvencije koje se odobravaju nekim razvijenim zemljama, primjerice američkim agro-izvoznicima, dok se istovremeno zemljama u razvoju zabranjuje uvođenje sličnih mjera. WTO bi zbog toga trebala kao prioritet postaviti razvojne interese i potrebe svih svojih članica, posebno zemalja u razvoju. U proces odlučivanja kod pregovora treba ravnopravno uključiti sve članice, ali i osigurati ljudske resurse i tehničku ekspertizu za sudjelovanje u multilateralnim pregovorima.

Hrvatska prolazi razdoblje tranzicije i restrukturiranja svog gospodarstva na prijelazu iz planske privrede u tržišno gospodarstvo. Nakon gotovo sedam godina pregovaranja primljena je 30. studenog 2000. u članstvo Svjetske trgovinske organizacije. U postupku primitka, Hrvatska je uskladila svoje zakonodavstvo s pravilima WTO-a, liberalizirala tržište usluga i značajno snizila carinske stope na uvoz poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Prosječna carinska stopa snižena je s 33,7% na 25% za poljoprivredne proizvode, dok je za industrijske proizvode prosječna stopa s 9,7% snižena na 6,5%.

Od 1. siječnja 2001. godine Hrvatska oko 80% svoje trgovinske razmjene obavlja po režimu slobodne trgovine. S tim datumom na snagu je stupio privremeni trgovinski dio sporazuma s EU kojim Hrvatska u cijelosti ukida carine na uvoz proizvoda koji čine 75% vrijednosti uvoza iz EU.

Za Hrvatsku i druge, posebno male zemlje, biti izvan sustava WTO-a značilo bi cjelokupni izvoz prepustiti slučaju i dobroj volji vanjskotrgovinskog partnera. Razlog za članstvo je i privlačenje stranih ulaganja jer investitore ne privlači netransparentni gospodarski sustav. Članstvo u WTO-u za Hrvatsku je posebno važno jer predstavlja i jedan od uvjeta za ulazak u europske integracije. Hrvatska se također mora regionalno ekonomski povezati sa zemljama sličnih gospodarskih prilika. Na osnovi regionalnih trgovinskih ugovora Hrvatska danas slobodno trguje s 18 zemalja. Regionalno povezivanje nužno je i s tradicionalnih tržištima Makedonije, Srbije i crne

Gore kojima su naši proizvodi otprije poznati. Tržište zemalja sličnog stupnja razvoja Hrvatska treba iskoristiti za ostvarivanje efekata ekonomije obujma i akceleriranja izvoza.

Literatura:

1. Jakovljević, I: Hrvatska ponovo u recesiji; Novi list, 8. studenog, 2001. (prema Privrednom vjesniku)
2. Horvat, B.: Da li će Hrvatska ući u Europsku Uniju; Ekonomska politika Hrvatske u 2002., IX tradicionalno savjetovanje Opatija 2001., zbornik radova, str. 122.
3. Klanac, M.: Trgovina bez carine, osim na hranu; Novi list; 2. studenog, 2001.
4. Nikić, G.: Promjene u strukturi ekonomske razmjene Hrvatske s inozemstvom u razdoblju stabilnosti cijena 1994-1998. kao indikator promjena izvozne konkurentnosti; Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb, 49., 1999.
5. Spevec, O.: Multilateralizam i regionalizam u svjetskoj trgovini I pozicija Republike Hrvatske; RRIF, kolovoz 1998.
6. Staničić, Mladen: Međunarodni gospodarski odnosi u uvjetima globalizacije; Slobodno poduzetništvo; 7/99, Zagreb
7. Strahinja, D.: Politika i strategija međunarodne razmjene; EDT, Rijeka, 2000.
8. Šantić, D.: Gospodarski prosperitet neće doći ni brzo ni lako; Poslovni Novi list, broj 183., 7. studeni 2001.
- 9.....: Svjetska trgovina treba svjetske norme; Privredni vjesnik, 10. studenog 1997.
10. <<http://www.klik.hr/danas/politika/200107250002084.html>> (17.10.01)
11. <<http://www.mvp.hr/mvprh-www/5-multi/wto/>> (18.10.01)
12. <http://www.hazu.hr/Dog/ul_nor.html> (15.10.2001.)
13. <http://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm> (17.10.01)
14. <http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/reser_e.htm> (17.10.01)
15. <[http://www.vecernji-list.hr/ POSLOVNI/2020/06/19/Pages/nekonkurentne.html](http://www.vecernji-list.hr/POSLOVNI/2020/06/19/Pages/nekonkurentne.html)> (22.06.2002.)
15. <http://www.wto.org> PDF dokument: The WTO in Brief
16. <<http://www.wto.org>> PDF dokument: 10 Benefits of the WTO Trading System
17. <<http://www.wto.org>> PDF dokument: 10 Common Misunderstandings about the WTO

